

УДК 378.046.4

Григорій Білянin,
кандидат педагогічних наук, доцент,
директор Інституту післядипломної
педагогічної освіти Чернівецької області

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК СИСТЕМИ ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ КЕРІВНИХ І ПЕДАГОГІЧНИХ КАДРІВ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ В УКРАЇНІ (1900–2012 РОКИ)

У статті визначено періоди становлення та розвитку системи підвищення кваліфікації керівних і педагогічних кадрів закладів освіти в Україні з 1900 по 2012 роки. Розкрито форми, зміст, тривалість та частоту курсів підвищення кваліфікації керівних і педагогічних кадрів у кожному періоді.

Ключові слова: курси підвищення кваліфікації, керівні і педагогічні кадри, програма курсів, форма і зміст, періоди.

В статье определены периоды становления и развития системы повышения квалификации руководящих и педагогических кадров образовательных учреждений в Украине с 1900 по 2012 годы. Раскрыты формы, содержание, продолжительность и частоту курсов повышения квалификации руководящих и педагогических кадров в каждом периоде.

Ключевые слова: курсы повышения квалификации, руководящие и педагогические кадры, программа курсов, форма и содержание, периоды.

The article distinguishes formational and developmental phases of the system of advanced training for management and teaching staff in educational institutions in Ukraine from 1900 to 2012. It reveals the forms, contents, duration and frequency of training courses for management and teaching staff in each period of research.

Key words: advanced training courses, management and teaching staff, program of the courses, form and content, periods.

Враховуючи те, що система інститутів післядипломної педагогічної освіти завжди була, є і буде фундаментом, на якому базуються більшість інноваційних процесів в освіті України, важливо вчасно виявляти та розвивати в ній нові напрями та вектори, відповідно до вимог, які ставить суспільство перед галуззю освіти. У цьому контексті, сьогодні однією з найактуальніших стає проблема розвитку функціональної компетентності керівників загальноосвітніх навчальних закладів в умовах регіону.

У пошуках оптимальних рішень означеної проблеми важливо не забути про велику кількість цінних і перевічених часом ініціатив, які

відомі з історії розвитку освіти. Тому доцільно провести ретроспективний аналіз розвитку системи підвищення кваліфікації керівних і педагогічних кадрів закладів освіти, який полягає в аналізі організаційних форм, змісту і методик розвитку функціональної компетентності керівників загальноосвітніх навчальних закладів; визначенні факторів впливу на її функціонування та розвиток; виявленні об'єктивних закономірностей і тенденцій розвитку системи підвищення кваліфікації керівних і педагогічних кадрів закладів освіти в умовах регіону.

Проблеми історії становлення системи підвищення кваліфікації керівних і педагогічних кадрів закладів освіти були об'єктом досліджень багатьох вчених, серед яких С. Крисюк [1], А. Кузьмінський [2], Ф. Левітас [3], В. Луговий [4], В. Майборода [5], А. Малишева [9], В. Маслов [6–8], Н. Протасова [10], С. Сірополко [11], П. Худоминський [12] та інші.

Проте проблема становлення та розвитку системи підвищення кваліфікації керівних і педагогічних кадрів закладів освіти в Україні (1900–2012 рр.) висвітлена недостатньо і потребує уточнень.

Мета дослідження – висвітлити становлення та розвиток системи підвищення кваліфікації керівних і педагогічних кадрів закладів освіти в Україні (1900–2012 рр.).

У контексті нашого дослідження особливого значення набувають роботи, у яких науковці розкривають сутність післядипломної педагогічної освіти й пропонують низку концепцій її національного розвитку та механізми реформування.

Так, С. Крисюк у ролі основних компонентів системи післядипломної освіти педагогічних кадрів визначає: цілі діяльності, що детермінуються вимогами суспільства до школи; зміст підвищення кваліфікації; організаційні форми й методи роботи з педагогічними кадрами; умови, що забезпечують функціонування системи й результати даного функціонування. Причому він відзначає, що зміни будь-якого з цих компонентів призводили до реорганізації всієї системи післядипломної освіти педагогічних кадрів [1].

На основі проведеного фундаментального дослідження становлення й розвитку системи післядипломної освіти педагогічних кадрів в Україні С. Крисюком запропоновано періодизацію розвитку післядипломної освіти педагогічних кадрів, до якої ним включено такі етапи [1]: 1) *1917–1920 роки* – формування окремих елементів системи підвищення кваліфікації та перепідготовки педагогічних кадрів за різних форм державної влади в Україні; 2) *1920–1930 роки* – формування й розвиток національної системи підвищення кваліфікації й перепідготовки педагогічних кадрів; 3) *1931–1985 роки* – створення унітарної, авторитарної системи підвищення кваліфікації педагогічних працівників відповідно до загальних тенденцій розвитку післядипломної освіти в СРСР; 4) *1985–1992 роки* – становлення системи неперервного підвищення кваліфікації педагогічних кадрів; 5) з

1992 року – період становлення національної системи післядипломної освіти.

Не менш важливою є монографія А. Кузьмінського «Післядипломна педагогічна освіта: теорія і практика», у якій ним детально вивчено історію та проблеми становлення і розвитку системи національної післядипломної педагогічної освіти й проаналізовано теоретичні та організаційно-педагогічні засади функціонування закладів післядипломної освіти педагогічних кадрів [2].

Зокрема автором обґрунтовано організаційно-педагогічні умови розвитку педагога в цій системі, визначено концептуальні засади розвитку післядипломної педагогічної освіти України та розглянуто методологічні основи модернізації та управління навчальним процесом у системі післядипломної освіти. А. Кузьмінським також досліджено принципи функціонування післядипломної освіти педагогічних кадрів за кордоном, а також окреслено окремі специфічні аспекти, що можуть бути впроваджені у вітчизняній освіті [2, с. 26].

На основі аналізу цих досліджень та враховуючи історію зародження інститутів вдосконалення вчителів та інших структур, нами пропонується наступна періодизація розвитку системи підвищення кваліфікації керівних і педагогічних кадрів закладів освіти України та країн СНД, яка охоплює такі хронологічні межі: 1) *1900–1917 роки* – підвищення кваліфікації керівних і педагогічних кадрів закладів освіти на початку ХХ ст. в Україні під владою царської Росії; 2) *1917–1941 роки* – підвищення кваліфікації керівних і педагогічних кадрів закладів освіти України у період становлення більшовизму та довоєнний період; 3) *1945–1990 роки* – підвищення кваліфікації керівних і педагогічних кадрів закладів освіти СРСР у повоєнний період, під час застою та перебудови; 4) *1991–2000 роки* – підвищення кваліфікації керівних і педагогічних кадрів закладів освіти України у перші роки незалежності; 5) *з 2000 року* – розвиток системи підвищення кваліфікації керівних і педагогічних кадрів закладів освіти України в умовах глобалізації та інтеграції.

Розглянемо кожен з означених періодів більш детально та висвітлимо основні характеристики системи підвищення кваліфікації керівних і педагогічних кадрів закладів освіти України, зокрема: підходи до організації та форми, періодичність та терміни проведення, зміст програм, методичне забезпечення тощо.

Підвищення кваліфікації керівних і педагогічних кадрів закладів освіти в Україні на початку ХХ ст. під владою царської Росії (1900–1917 роки). А. Кузьмінський визначає цей період (1900–1917 рр.) як «усвідомлення необхідності й важливості психолого-педагогічної підготовки вчителів; поєднання широкої науково-теоретичної підготовки у вузах із післядипломною освітою; зв'язок післядипломної педагогічної освіти з практикою роботи навчальних закладів; практична спрямованість

післядипломної педагогічної освіти» [2, с. 9].

В усіх «старих» земських губерніях України (Полтавській, Харківській, Чернігівській, Катеринославській, Херсонській) упродовж усього існування земського самоуправління земствами організовувалися педагогічні з'їзди та курси для підвищення кваліфікації народних вчителів. Інтенсивність земської діяльності з підвищення кваліфікації народних учителів на початку ХХ ст. – частота проведення курсів, їхня географія та загальна кількість – в різних губерніях мали свої особливості (участь громадськості, періодичність та терміни проведення, склад слухачів, фінансування курсів, матеріально-технічна база, зміст програм, методичне забезпечення тощо), що зумовлювалося їхніми регіональними соціально-політичними особливостями і, відповідно, співвідношенням передових та консервативних сил у складі земських установ. Ці особливості були типовими для усіх губерній України, як і в цілому для Російської імперії, оскільки визначалися освітнім цензом та фаховим рівнем народних вчителів, котрі поступово зростали по мірі розширення мережі спеціальних педагогічних навчальних закладів у країні.

Підвищення кваліфікації керівних і педагогічних кадрів закладів освіти України у період становлення більшовизму та довоєнний період (1917–1941 роки). Впродовж 1917–1919 років у зв'язку з повалення самодержавства у Росії і здобуттям незалежності України виникла потреба не лише у професійно підготовлених, але й національно свідомих педагогічних кадрах [11, с. 772].

Визначною подією цього періоду є створення Інститутів удосконалення вчителів у кожній області, на які покладалося завдання надання учителям необхідної освіти і надання спеціальних знань з окремих предметів. А підвищення кваліфікації керівних кадрів народної освіти було покладено на республіканські Інститути удосконалення вчителів. Домінуючою формою курсів підвищення кваліфікації була заочна.

Підвищення кваліфікації керівних і педагогічних кадрів закладів освіти СРСР у повоєнний період, під час застою та перебудови (1945–1990 роки). Зі звільненням України в післявоєнний період першочерговим завданням стає забезпечення шкіл педагогічними кадрами, підвищення їхнього ідейно-політичного рівня й педагогічної кваліфікації. Широкого застосування набуває заочна форма післядипломної педагогічної освіти. Продовжували вдосконалюватися інші форми післядипломної педагогічної освіти: курси, семінари, практикуми, лекції-консультації, науково-педагогічні конференції.

У досліджуваному періоді винятково важливим для системи підвищення кваліфікації керівних та педагогічних кадрів освіти є створення Центрального інституту вдосконалення вчителів як головного науково-методичного центру Міністерства освіти УРСР з питань післядипломної освіти і обласних ІУВ для системи післядипломної

педагогічної освіти як науково-методичних центрів галузі в регіонах. Також дуже важливим стало введення обов'язкового підвищення кваліфікації педагогічних працівників через кожні п'ять років.

Підвищення кваліфікації керівних і педагогічних кадрів закладів освіти України у перші роки незалежності (1991–2000 роки). На початку 90-х рр. ХХ ст. в Україні сформувалася демократична багаторівнева система післядипломної педагогічної освіти (ППО) з децентралізованою формою організації і керівництва підвищенням кваліфікації в регіонах, областях, містах (районах), школах з урахуванням місцевих умов і потреб педагогічних працівників.

Досліджуваний період характеризується значною активізацією науково-дослідної роботи у післядипломній педагогічній освіті. Окрема увага приділялася й питанню підвищення кваліфікації керівників закладів освіти в Україні. Так, В. Пікельна (1990 р.) розкриває теоретичні основи управління школою. У праці Т. Шамової (1995 р.) управління школою розглядається з позицій менеджменту. Є. Березняк (1996 р.) у методичному посібнику для керівників шкіл висвітлює шляхи реалізації принципу демократизації в управлінській діяльності директора школи. Праця М. Дарманського (1997 р.) присвячена соціально-педагогічним основам управління освітою в регіоні. Л. Даниленко (1998 р.) проаналізовано шляхи модернізації змісту, форм та методів управлінської діяльності директора загальноосвітньої школи. Значним внеском у розвиток післядипломної педагогічної освіти є монографія Н. Протасової (1998 р.) [10], у якій на основі системного аналізу досліджено її зміст, функції і структуру.

Розвиток системи підвищення кваліфікації керівних і педагогічних кадрів закладів освіти України в умовах глобалізації та інтеграції (з 2000 року). Початок ХХІ століття характеризується такими процесами, як: глобалізація, інтернаціоналізація та євроінтеграція, які вимагають принципових змін у структурі та змістовному наповненні фундаментальної, психолого-педагогічної, методичної, практичної, гуманітарної та соціально-економічної складових підвищення кваліфікації керівних і педагогічних кадрів закладів освіти. У зв'язку з цим перед післядипломною педагогічною освітою України постали нові завдання, зокрема: забезпечення випереджувального характеру підвищення кваліфікації педагогічних кадрів відповідно до суспільних вимог; мотивування неперервного фахового зростання; підготовка резерву кадрів, яких вимагає подальший розвиток суспільства; створення ефективних технологій навчання дорослих; проведення наукових досліджень з актуальних проблем.

Загалом, в Україні щорічно підвищують кваліфікацію понад 200 тис. керівних і педагогічних працівників закладів освіти, що свідчить про сформовану розгалужену систему підвищення кваліфікації даної категорії

працівників [2, с. 157]. У цьому періоді окремого значення набули педагогічні інновації, які стосувалися не тільки системи освіти України загалом, а й системи післядипломної педагогічної освіти.

Таким чином, у досліджуваному періоді (з 2000 року) на концептуальному та змістовному рівнях у системі підвищення кваліфікації керівних і педагогічних кадрів закладів освіти України відбулися такі зміни: застосування кредитно-модульної системи; врахування проблем і труднощів відповідної категорії слухачів та допомога у їх осмисленні на фундаменті сучасних наукових знань; спрямованість форм і методів курсової підготовки на прийняття педагогічних або управлінських рішень; варіативність підходів до побудови структури відомих форм навчального процесу; проблемно-пошукова спрямованість навчального процесу; варіативність змісту та форм курсової підготовки як шлях оптимального врахування потреб педагогів та реалізації принципу свободи вибору; постійне вивчення результативності курсової підготовки; посилення дослідницької діяльності у процесі курсової підготовки, підняття педагогів до рівня дослідника власної педагогічної діяльності, впровадження освітніх інновацій та посилення у навчальному процесі ролі активних форм і методів навчання.

Здійснений ретроспективний аналіз теоретичних досліджень з проблеми розвитку функціональної компетентності керівників загальноосвітніх навчальних закладів в умовах регіону у психолого-педагогічній літературі свідчить про значне зростання уваги науковців до її вивчення упродовж останніх років. Це дає можливість констатувати, що в Україні накопичено достатній науково-теоретичний та методичний досвід підготовки керівників закладів освіти, що потребує трансформації та перевірки на практиці розвитку їх функціональної компетентності в умовах регіону.

Крім цього визначено, що проблема розвитку функціональної компетентності керівників загальноосвітніх навчальних закладів в умовах регіону ще не була предметом спеціальних досліджень, що підтверджує актуальність проблеми та необхідність вивчення перспективних ідей українського та зарубіжного досвіду для розробки концептуальних засад системи розвитку функціональної компетентності керівників загальноосвітніх навчальних закладів в умовах регіону.

Перспективами дослідження вважаємо висвітлення наукових та організаційно-методичних підходів до післядипломної освіти керівників загальноосвітніх навчальних закладів в країнах СНД та країн Заходу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Крисюк С. В. Становлення та розвиток післядипломної освіти педагогічних кадрів в Україні (1917–1995 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і
-

- методика професійної освіти» / С. В. Крисюк. – К., 1996. – 48 с.
2. Кузьмінський А. І. Післядипломна педагогічна освіта: теорія і практика / А. І. Кузьмінський. – Черкаси : Вид. від. ЧДУ, 2002. – 290 с.
  3. Левітас Ф. Л. З історії становлення системи підвищення кваліфікації вчителів в Україні (II половина XIX ст. – 1939 р.) [Електронний ресурс] / Ф. Л. Левітас, О. В. Дудар // Освітологічний дискурс : електронне наукове фахове видання. – 2011 р. – № 2(4). – Режим доступу : http://www.nbuiv.gov.ua/e-journals/osdys/2010_2/10lflkvu.pdf.
  4. Луговий В. І. Педагогічна освіта в Україні: структура, функції, тенденції розвитку / В. І. Луговий. – К. : МАУП, 1994. – 196 с.
  5. Майборода В. К. Становлення і розвиток національної вищої педагогічної освіти в Україні: (1917–1992 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / В. К. Майборода. – К., 1993. – 58 с.
  6. Маслов В. И. Система функциональных знаний и умений директора общеобразовательной школы / В. И. Маслов. – Киев, 1979. – 256 с.
  7. Маслов В. И. Теория и методика организации непрерывного повышения квалификации руководителей школ : учеб. пособие / В. И. Маслов. – К. : МНО УССР, 1990. – 259 с.
  8. Маслов В. И. Теория и методика педагогического руководства непрерывным повышением компетентности директора школы : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 / Маслов В. И. – Киев, 1991. – 429 с.
  9. Повышение квалификации учителей : сб. статей / под ред. Ш. Малышевой. – М. : Изд-во АПН РСФСР, 1958. – 208 с.
  10. Протасова Н. Г. Післядипломна освіта педагогів: зміст, структура, тенденції розвитку / Н. Г. Протасова ; Державна академія керівних кадрів освіти. – К. : [б.в.], 1998. – 171 с.
  11. Сірополко С. Історія освіти в Україні / С. Сірополко. – Київ : Наук. думка, 2001. – 912 с.
  12. Худоминский П. В. Развитие системы повышения квалификации педагогических кадров советской общеобразовательной школы (1917–1981 гг.) / П. В. Худоминский. – М. : Педагогика, 1986. – 182 с.
-